

I. I. U.

II

1304

L

N. IORGA

PRIMELE MELE

DRUMURI ITALIENE

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ LA
CERCUL D-LUI PROFESOR AL. MARCU

(27 MART 1936)

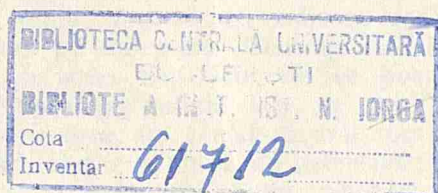
BUCUREȘTI

1936

N. IORGA
• S

PRIMELE MELE DRUMURI ITALIENE

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ LA
CERCUL D-LUI PROFESOR AL. MARCU
(27 MART 1936)

BUCUREȘTI
1936

Primele mele drumuri italiene

— Conferință ținută la 27 Mart la cercul d-lui profesor Al. Marcu —
de N. Iorga

Iubiți ascultători, mulțămesc foarte mult pentru dovada aceasta de simpatie, care-mi dă un moment iluzia că sânt un om popular, lucru de care, să vă spun drept, să mă ferească Dumnezeu.

După aceasta trebuie să vă dau înștiințarea, puțin plăcută pentru mine, că eu aş dori să rămân cât mai mult în mijlocul d-voastră, dar, de oare ce conferința a început simțitor de târziu, nu din cauza mea, eu nu voi putea merge decât numai până la ceasurile opt.

În acest timp scurt, în trei șferturi de oră, o să încerc să vă înfățișez ceva care nu este din domeniul experienței mele. Eu n'am plăcerea confesiunilor. S'a întâmplat odată în viața mea, când am tipărit trei volume de amintiri, dar amintirile acestea cine le cetește bine vede că sânt mai mult o apărare. Țineam foarte mult ca după mine să nu trăiască anumite legende cu privire la puținul pe care l-am făcut și încă la mai puținul ce am fost eu, și de aceia am făcut, cât se poate de obiectiv și căutând să înlătur după putință ceia ce ar fi fost prea strâns legat de persoana mea, am căutat să arăt cum am trăit în anumite împrejurări. Dar e o operă de defensivă; ofensivă nu este puțintru de loc, și încă mai puțin plăcerea, pe care o judec puțințel perversă, plăcerea, nu aş zice: a Sfântului Augustin, pe care nu aş vrea să-l ofensez în lumea fericitorilor, dar plăcerea lui Jean-Jacques Rousseau de a înfățișa tot felul de nimicuri în legătură cu o experiență umană care niciodată nu trebuie să aibă pretenția de a se înfățișa mai bine și mai interesantă decât orice altă experiență umană.

În această conferință, — nu vreau să vă înșel —, nu va fi vorba, iarăși, de tot felul de lucruri pitorești, mai mult sau mai puțin deformate printr'o memorie care nu slăbește, dar ar avea dreptul să slăbească, și, mai ales, m'am ferit în toată viața mea de repetiții. Repetițiile sânt lucrul cel mai urât din lume; dacă ai spus odată ceva, să nu-l mai recetești, și să te ferești de a reveni asupra lui, pentru că niciodată nu poți să spui același lucru în același fel; îl spui altfel, și atunci publicul se întreabă când ai fost sincer, când ți-ai adus aminte, cânt te-ai găsit în adevăr. Și

se poate întâmpla ca încheierea să fie desastroasă pentru dumeata: se poate zice chiar că nici într'un cas, nici în altul, n'ai ajuns la adevăr, n'ai fost sincer, n'ai fost obiectiv, ci ai încercat de două ori o iluzie căutând să prinzi publicul într'însa. Lucrul acesta nu-l voiu face.

Pe de altă parte, între a vorbi și a scrie este o foarte mare deosebire. Atunci când ești în odaia dumată cu hârtia înaintă, când nu te încunjoară nimeni sau, cel mult, persoane pe care le iubești așa de mult și cu care ești așa deprins, încât ele nu-ți turbură gândul, ci din potrivă ți-l sprijină, atunci poți spune anumite lucruri, dar un individ care vine și mărturisește fapte și momente din viața lui personală înaintea unui auditoriu, cu pretenția ca acest auditoriu să manifeste simpatie și să fie de partea lui în ceia ce privește direcțiile pe care le-a apucat și hotărârile pe care le-a luat, acesta este un lucru supt demnitatea omenească, este un act de cabotinaj, și cabotin n'am fost niciodată, iar aceasta mă îndreptățește să fiu foarte aspru cu cabotini de toate spețele cari se întâlnesc pe toate drumurile și dintre cari unii sânt foarte atrăgători și numai prea târziu vezi că ai căzut în mrejele lor.

Ce vreau să vă spun eu este altceva, un lucru de caracter general: să vă arăt cea d'întăiu vizită italiană pe care am făcut-o la 1890, — fiindcă vedeți începuturile mele se pierd în negura timpurilor, așa încât mi se întâmplă foarte rare ori să văd un om încă întreg, care să aibă amintiri încă mai vechi decât ale mele. Am întâlnit acum pe vechiul meu prieten Cuza; era puținel bolnav, și ni-am socotit vrâsta. El are în curând șaptezeci și nouă de ani, și am stat de m'am gândit ce nenorocire ar fi pentru națiunea aceasta dacă aș mai avea încă atâția ani de să ajung vrâsta prietenului meu Cuza.

Atunci, 1890 este ceva foarte depărtat. Nu pot să nu vă spun că aveam nouăsprezece ani neîncheiați, ca unul care m'am născut în 1871, și în momentul acesta am avut curajul de a face o călătorie în Italia, un curaj care nu știu dacă este recomandabil, dar, în orice cas, la optsprezece ani și zece luni nu e prudent să te duci în Italia în condițiile în care m'am dus eu.

Dar, pe lângă ceia ce știe omul în adevăr, pe lângă experiența pe care o are, pe lângă ce-i dă o lectură, mai este ceva care nu se poate defini. Noi venim știind unele lucruri fără să ni dăm sama de unde; aceasta face parte din misterul existenței; noi trebuie să învățăm și a umbla, și a vorbi, și a scrie, dar dedesupt este ceva care nu trebuie numai decât să fie învățat, fiindcă te trezești de-odată cu lucrul acesta care-ți vine gata făcut. Se poate întâmpla că eu am adus cine știe ce experiență de cine știe unde, din cine știe ce trecut al neamului meu; știu și aceia că unele lucruri se iau și din ambianță, din mediu: sânt suflete mai poroase, prin care intră influențele acestea de mediu și sânt alte suflete pe care le-aș numi: chiloase, asupra cărora nu se

exercită niciun fel de influență din partea niciunui fel de mediu. N'am ieșit eu chiar așa de rău din această experiență, cutezătoare, a călătoriei italiene la anul 1900, însă experiența, cum am făcut-o n'aș recomanda-o nimănui și eu sânt invitat să vă recomand felul cum se face o călătorie în Italia, respectându-te pe tine și respectând Italia, — două condiții care sânt absolut necesare. Și îmi veți îngădui să arăt, în afară de mine și cu mult mai rău decât în cazul meu, cum se poate face o călătorie în Italia fără să respecti Italia și fără să te respecti pe tine singur.

La 1890 am făcut deci acel act de îndrăzneală, de cutezanță, neslătit de nimeni, neîntovărășit de nimeni, nereținut de nimeni, necorectat de nimeni, de a merge în Italia. Și nu numai atât, dar, ajungând în deosebite orașe italiene, am început a-mi scrie impresiile. N'am avut, este adevărat, curajul acesta de la început. Dar la Neapole nu știu cum găsisem, nu un otel, ci o pensiune undeva, în niște admirabile livezi de lămâi și de portocali, unde nu era decât patronul și patroana, invisibili, de o discreție perfectă, și un tip de doamnă internațională care visa la stele, dar nu vorbea cu nimeni. Prin urmare, în cele mai bune condiții: să nu vezi stăpânii cari să te supere, nici persoane misterioase care mai ales la vârsta mea puteau fi turburătoare pentru stilul amintirilor, am început a scrie. Și acum văd niște coli mari de hârtie care mi-au răsărit înainte cu un fel de ordin imperativ de a scrie ceva pe dânsule.

După aceia m'am întors. Nu m'am gândit ca lucrurile acestea să fie tipărite cândva, dar exista ispititoarea *Revista Nouă* a lui Hasdeu. Acolo erau tot felul de oameni: răposatul Șăineanu, care vorbea cu dinții strânși, exuberantul Ionescu-Gion, care își învârtia un teribil bust în dreapta și în stânga, și două vârfuri de mustați ascuțite păreau că sprijină bolta cerului, un om foarte incredințat că el este cel mai prisian, cel mai elegant și cel mai modern dintre toți cei cari fac literatură în România. Era Speranță, altfel om foarte cum se cade, dar știți ce a făcut din anecdota populară românească, trivialisând-o cu desăvârșire. Și era, bine înțeles, Hasdeu însuși, care trona și ni anunța că peste câteva săptămâni, după o comunicație astrală pe care a avut-o el, va muri, trecând în lumea spiritelor. Dar, din fericire, data a trecut și el nu s'a pierdut în acea lume a spiritelor, ci a continuat să ne presideze pe noi. Mai era însă acolo, la „*Revista Nouă*“, și un tip foarte interesant, pe care îl chema Ghionis. Albanes de origine, grecisat: îl văd și acum, cu o lungă barbă gălbuie, de un galben nepermis, și cu un fel de strașină de păr lipit, tăpșit de-asupra unei frunți înguste și brăzdate, dar foarte elegant. El a luat în căsătorie pe o doamnă de Launay, și Hasdeu a fost înștiințat de Speranță pe calea spiritelor că el trebuie să binecuvinteze nunta, și a fost foarte încântat când a venit Ghionis și i-a anunțat ceia ce aflase de la Speranță. Și, lucru foarte curios, acum câteva săptămâni de zile, la Biblioteca Națională din Paris, mă întâmpină

o doamnă încă foarte bine păstrată: era d-na Ghionis, și ni-am adus aminte lucrurile de la 1890.

Toate acestea îmi vin în minte pentru a explica de ce colile de hârtie au ajuns să treacă pe la „Revista Nouă” și publicarea lor a fost cuprinsă apoi în *Amintiri din Italia*, în care sânt multe lucruri pe care le regret, dar toată cartea este interesantă pentru că arată ce poate gândi un Român din Botoșani, trecut prin Iași, botezat prin apele Bucureștilor foarte puțin și plecat în neștire ca să înțeleagă Italia, pentru care se cerea altă vârstă, altă pregătire, alte mijloace sufletești, iar, pentru comunicarea impresiilor, altă îndemânare de spirit, fără a mai pomeni de o adâncime și fineță sufletească fără de care să nu aștearnă cineva două rânduri despre Italia, fiindcă, altfel face un păcat. Sânt oameni foarte bine de la noi cari tipăresc și azi amintiri din Italia sau din străinătate: ei cunosc, de sigur, și țara și oamenii, sânt, ca scriitorii, foarte bine, dar ți-e jenă, chiar rușine pentru dânsii, fiindcă lucrurile acestea nu se iau așa cu amândouă mâinile și cu toate patru picioarele, ci cu un anume organ nevăzut, care trebuie să existe pentru ca impresia să fie admisibilă.

Atunci, „Amintirile” mele au fost tipărite în „Revista Nouă” nu prin voința lui Hasdeu, care era pierdut în visurile lui de desincarnare, și, natural, nu prin comitetul de redacție, care n’a funcționat niciodată, ci — iată o contribuție pentru istoria literaturii române la 1890 — tot materialul care s’a tipărit în „Revista Nouă” l-a dat Ghionis, care nu știa românește mai de loc, dar el dădea ordine să se tipărească, dacă te dădeai bine pe lângă dânsul. Eu întâia oară în viața mea am făcut diplomație pentru a-mi asigura grațiile lui Ghionis, și el a ajuns a avea o adevărată simpatie pentru mine, pe care însă mi-o acorda feminin, așa încât, când îl întreba cineva: „cine ți-a dat cutare lucru?”, el zicea; „dânsa”, „ea”, adecă eu.

Vedeți la ce dată am plecat în Italia, ce am scris și de ce am scris în Italia și cum lucrurile acestea, care puteau fi lăsate la o parte, și nu mi-ar fi părut rău de loc mai târziu —, atunci mi-a părut foarte bine că au fost tipărite —, de ce lucrurile acestea au apărut în „Revista Nouă” și au avut și cinstea de a fi retipărite ca volum în oribila tipografie a Dorotheii P. Cucu și în editura lui Steinberg, care tipăria de obicei haiduci. Înțelegeți foarte bine că în Amintirile mele din Italia, în care era vorba de Carducci, nu putea fi vorba și de haiducii lui Steinberg, dar ce-o fi zis el: „Carducci, haiducii”, și din cauza aceasta am intrat lângă Ghiță Cătănuță, lângă Tunsul, lângă Radu Anghel, lângă ceilalți reprezentanți ai haiduciei de odinioară, cu o foaie în care titlul era cu litere roșii și în care figură nu știu ce scenă de fântână din Veneția, care, aceasta, este în adevăr originală, mai originală decât textul meu, fiindcă un Venețian îmi dăduse mai multe fotografii proprii, de amator, și din ele am ales pe aceia care se găsește pe foaia volumului.

Dar, după ce v’am spus toate aceste nimicuri, care au avut

darul să vă distreze un moment, să ne uităm puțintel în urmă ca să vedem ce au scris despre Italia, până atunci, alții, pe cari eu însumi nu-i cetisem încă în momentul când m'am hotărît să mă duc pe acolo. Și recomand celor cari vor să plece în Italia să cetească întâiu ceia ce au spus aceia cari au fost înaintea lor și să nu se teamă pentru originalitate: are cineva la vrâsta pe care o aveam eu atunci, atâta originalitate, încât să-și poată sfărâma capul de toți păreții; în privința aceasta nu este nevoie să ia măsuri de precauțiune, dar este bine a se ceti ceia ce au scris alții.

După ce se va vedea deci ce au scris alții până în momentul acela, lucruri necetite de mine, după aceia vă voi arăta ce putea ceti un tânăr Botoșano-Iașo-Bucureștean, cum eram eu în momentul acela. Și, după ce vă voi arăta care-mi era lectura și cât de falsă era această lectură, de la care nu este bine să se inspire nimeni, vor reieși adâncile lipsuri de care suferiam atunci, și în felul acesta o să vă explic și forma scrisului meu, care nu se poate desființa din moment ce există, dar care poate avea o valoare caracteristică pentru o anumită dată și pentru vrâsta scriitorului, fără a da de sigur noțiunea cea mai adevărată a Italiei de atunci, care, de altminteri, era cu totul altfel decât Italia de acum și decât Italia de care-și aduc aminte chiar aceia dintre Italienii de față a căror vrâstă e cu mult mai mică decât a mea și deci nu-și aduc aminte bine de Italia pe care am apucat-o eu.

Dar să vă spun încă un lucru, care arată că, pe lângă cineva care avea vrâsta, experiența și lectura mea, mai erau oameni cari vedeau lucrurile altfel și poate că aveau dreptate, dar dreptate deplină nu are nimeni.

Când am tipărit volumul acela de care eram oarecum mândru, cum este cineva de primele publicații ale sale, l-am dus bunului meu prieten de o viață întreagă, mai târziu și cumnat al meu, Ioan Bogdan. El a luat cartea, ca unul care cetia totdeauna cu atenție și era foarte bun judecător, în afară de cunoștințele lui filologice și istorice și de opera, așa de trainică, pe care a lăsat-o, fiind un om de un bun simț ales și, cum se vede și din forma pe care o întrebuița, un stăpânitor perfect al limbii noastre. Și el mi-a vorbit așa: „să-ți spun drept, nu-mi place cartea ta, fiindcă trebuia să fie ceva mai încheșată, mai serioasă, mai matură“. Și a vorbit de acel lucru, — dacă voiți: foarte mare din cauza autorului, din cauza gloriei lui, dar care la o lectură de astăzi nu resistă, de „Călătoria Italiană“ a lui Goethe, care este, de fapt, plină de naivități, de lucruri uscate, lipsite de orizont, fiind opera unui om cu sufletul format în secolul al XVIII-lea, când cineva nu avea noțiunea deosebiriilor dintre popoare, națiuni și state. Dacă este să compare cineva ce a scris Goethe, în „Călătoria Italiană“, în care îl interesa mai mult curiozitatea celor pe care nu le văzuse până atunci, precum și unele elemente de artă, ca unul care venia după acel mare archeolog german care fusese în Italia și care crease un fel de modă, dar și o închinare

înaintea artei italiene pentru toți Nordicii ce se coborau în peninsula, Winckelmann, da că este vorba, zic, să punem „Călătoria Italiană“ a lui Goethe, alături de notele italiene ale lui Stendhal, câtă deosebire! Stendhal a văzut până în fundul sufletului italian, el a înțeles viața italiană în toate timpurile, în totalitatea ei, și a găsit formulele acelea netede, scurte, fără niciun fel de pretenție, care sânt fără îndoială din ce se poate ceti mai bine cu privire la Italia. Puneți călătoria de mai târziu a lui Gregorovius, care a scris „Istoria Romei în evul mediu“, ca și „Istoria Atenei“ și vedeți cât de banale sunt dese ori aceste însemnări ale eruditului german, pe lângă omul care înțelegea toate nuanțele și le nota cu o infinită discreție, Stendhal.

Dar, după ce am pomenit această, așa de întemeiată, obiecție a lui Bogdan, care pentru mine are darul de a trezi încă o dată o amintire care îmi este scumpă, — de pe vremea când oamenii cari lucrau în același domeniu se înțelegeau, se stimau și se iubiau, și erau și bine crescuți, ceia ce în timpurile noastre, din nenorocire, nu mai este decât într'o măsură foarte mică, și de aceia erau posibile acele legături care întăreau și în unele casuri corectau și îndreptau pe cineva, dar fără ca observația să lase cea mai mică jignire în suflet, pentru că omul nu doria distrugerea a ceia ce este bun, ci prefacerea a ceia ce este bun într'un lucru și mai bun —, trec la mai vechii descriitori români ai Italiei.

Înainte de călătoria mea de la 1890, — care de sigur că m'a îndemnat la multe alte călătorii venețiene și mi-a deschis un întreg orizont, care ajunge astăzi la palatul românesc din Veneția, care este la dispoziția dv. a tuturor, palatul de treizeci de odăi, cu fațadă sculptată, cu vaste saloane, cu obiecte de artă, care poate adăposti pe orice Român convenabil care vrea să capete un bilet și se pricepe să lase și o amintire bună în locuri unde nu sânt numai de-ai noștri și în care reputația țerii este încredințată oricărui călător —, acei cari m'au precedat nu sânt mulți.

Este unul pe care nu se poate să nu-l recomand oricând. Un extraordinar produs al rasei, care nu învățase nimic, nu trecuse prin nicio școală secundară, ci avea poate vre-o școală primară în Ardeal, plus o ocupație de cioban pe Ialomița, ca să ajungă la un loc, nu așa zice: de „domn de companie“, un fel de damă de companie masculină, pe lângă un Ghica, care avuse într'un moment ideea de a face o mare călătorie în Apus. Se chema Ioan Codru Drăgușanu, mai târziu și prefect în Ardeal supt Austrieci, de și fără prea mare vază, dar cartea lui ar trebui să fie una de cetire generală pentru toată lumea¹. Cândva am găsit în biblioteca mea un volumaș cu o teribilă ortografie cipariană, tot cuvinte latinisate și scrise într'un chip care a dispărut

¹ A doua ediție din *Călătoriile unui Român ardelean în țară și străină tate*, la Casa Școalelor.

de mult, „Peregrinul Transilvan“, adică o „Călătorie italiană“. El a fost în Italia, cum a fost și la Paris, — și ce frumoase sânt impresiile lui din Paris și chiar prin alte locuri! Într'un moment de neocupație, am deschis ciudatul „Peregrin“, am înțeles ce comară cuprinde și atunci am luat cartea și am încredințat-o șefului meu de atelier, de la Vălenii-de-Munte, Constantin Onciu, și i-am spus: „prefă-o în românește; când vezi un cuvânt latinizat, întoarce-l la forma care se întrebuințează și, când nu te vei desluși, lasă loc alb; la corectură eu o să adaug“. Am astfel și eu o parte în „traducerea“ acestei lucrări, în care însă munca de căpetenie este a vechiului meu ajutor tipografic. Au ieșit două ediții. Nu mă supăr pe lumea din sală care n'a cetit pe Ioan Codru Drăgușanu, dar regret adânc pentru cine nu l-a cetit. Toate impresiile lui sânt absolut noi, și ciobanul acesta din părțile Făgărașului poate să stea cu scrisul lui alături de orice scriitor bun din Europa și de orice cugetător distins din această vreme. Experiența cu dânsul s'a și făcut prin aceia că d-l Isopescu, care a adus servicii foarte mari cunoașterii Românilor în Italia, l-a prezentat publicului italian și acesta a primit cu interes această traducere parțială.

Veți întreba dar de ce n'am spus nimic despre cineva mai vechiu, Asachi? Asachi n'a descris călătoriile și șederile sale în Italia; la el trebuie să prindă cineva din loc în loc câte o amintire a omului care a cunoscut așa de adânc Italia și care a încercat să introducă forme italiene în poesia noastră, lucru așa de greu și vrednic de admirație și de recunoștință, încât nu-mi pot explica de ce mai târziu m'a ținut de rău așa de aspru cumnatul meu celălalt, Bogdan-Duică, pentru ceia ce cred cu privire la Asachi. Asachi este, în adevăr, un scriitor care se poate ceti în unele părți ale operei sale și până în timpul de astăzi. Odată ce se entusiasmează cineva pentru răposatul Calistrat Hogaș și pentru amintirile siberiene ale d-lui Stere, poate să aibă, dacă mai există puțin gust în această societate, și puțină înțelegere pentru opera lui Asachi...

După aceia a trecut multă vreme, și nu avem, în afară de scrisori ca acelea de prin *Familia* lui Vulcan sau de cele tipărite acum în urmă de d. Al. Marcu, de pe vremea când mergeau Ardeleni de la 1850 și învățau la Paris altfel de drept decât acela care se putea cunoaște prin lecțiile profesorilor de la Budapesta nu mai avem decât încă un contact cu Italia printr'un scriitor care să fi publicat amintirile sale. Și iarăși este vorba de un Ardelean, care vine cu același spirit serios, vine cu aceeași onestitate țerănească și vine cu același bun simț de om format cu multă greutate el însuși prin sine, la capătul multor lecturi și mai ales a unor reflecțiuni de ani întregi. Este vorba de călătoria în Italia a lui Ioan Slavici.

Ioan Codru Drăgușeanu și Ioan Slavici pot merge alături, însă Slavici, cu toate legăturile lui de la „Junimea“ — și, acum în urmă, într'un volum recent din colecția de scrisori a d-lui Torouțiu, se

întâlnesc scrisorile lui Slavici către Maiorescu cu ocazia acestei călătorii, unele dintr'însele cuprinse și într'o publicație întâmplătoare de la Viena —, este inferior lui Drăgușanu. De ce și cum? Oameni plecați din aceeași țară, dar Slavici având legături cu un Eminescu, stând în corespondență cu Maiorescu, păstrând raporturi foarte strânse de tinereță cu Xenopol. Și totuși la Codru Drăgășeanu nu este nimic stângaciu, nimic naiv; e un om care stăpânește perfect experiența pe care a căpătat-o și știe să-i dea forma cea mai potrivită cu acest fond excepțional. La Slavici nu este așa; la dânsul lovește un fel de pretenție de student de a face teorie în jurul lucrurilor pe care le vede; de exemplu, față de cutare icoană a Sfintei Cecilia de Rafael, el caută să explice ce este Sfânta Cecilia ca represintație de artă, în calitate de conținut estetic. Dar pentru aceasta trebuia să cunoască pe tot Rafael, toată opera lui, ca și dezvoltarea artei italiene, să-și dea samă de rostul poporului italian în acest moment și pe urmă să se apuce, într'un cas particular, să explice pe Sfânta Cecilia. Pe de altă parte, pentru societatea italiană vie din jurul său Slavici nu are înțelegere aproape de loc, pe când înțelegerea aceasta o are în gradul cel mai înalt Codru Drăgușanu, care nu se încumeta să judece tablourile și statuile, monumentele de artă ale Italiei. De aceia scriitorul de la 1830 este superior celui de pe la 1870.

Acum veți întreba: dar cel de la 1890? Acela este supt anumite raporturi inferior celui de la 1870 și supt mult mai multe raporturi chiar aceluși de la 1840. Eu aveam un avantaj: acela că stăpânam limba românească din vremea mea și un alt avantaj acela că eu făcusem o școală de care nu s'a atins niciodată Codru Drăgășeanu și care a fost înlocuită pentru Slavici printr'un învățământ în anumite locuri, înodat, rupt, reluat ani întregi, fără niciun fel de contact cu alt fel de școală și pe urmă de odată reformatoarea și coplășitoarea Universitate germană, cu tot ce poate da în materie de cunoștințe minții cuiva care rămăsese totuși în fond un țeran.

La mine mai era încă și un al treilea avantaj, dar, vedeți, el vine din împrejurări, nu de la mine. Eu nu păscusem porcii niciodată și niciodată nu mă pregătisem pentru o carieră de meșter undeva pe Criș; sânt anumite eredități boierești care nu strică și pe care eu, din fericire, le-am avut. Ceilalți doi fuseseră crescuți, apoi, cu vorba românească de pe anumite plaiuri și din anumite sate, iar eu fusesem deprins cu cunoștința adâncită a cel puțin unei limbi străine. Amândoi predecesorii nu știau italienește când au fost în Italia, pe când eu știam italienește din lecțiile care mi se dăduseră, când eram în liceu, de un curios avocat din Botoșani pe care-l chema Licu și care, neplătit, făcea lecțiile acestea pentru ascultătorii benevoli, dar le făcea cu un entusiasm desăvârșit și cu oarecare fineță, — care nu are nimic a face cu filologia antifilipidică, filipidică și postfilipidică, — de și făcea etimologii pe care nu era dator să le primească oricine

ca să ni atragă atenția ce bine samănă limba românească prin *ñigăios* cu cea italiană prin *nighittoso*.

Iată prin urmare condițiile favorabile cu care veniam, dar erau și condiții nefavorabile. Ar fi fost mai bine dacă aș fi mers în Italia, chiar fără să fi cetit nimic, numai cu cunoștințele de istorie, relative și acelea, pe care le aveam atunci, și mai mult din lectură decât dintr'o pregătire universitară. Dv., studenții de acum, nu aveți dreptul să fiți prea mândri de cunoștințele dv., pentru că vi se dau cu grămada. În materie de istorie universală, eu însă nu audiasem decât un an de Universitate la Iași, de unde n'am știut cum să scap mai răpede. Acolo am ascultat numai două lecții de istorie universală de la Nicolae Ionescu: una despre Molière, care a fost ofensat de un nobil, și vestitul orator Nicolae Ionescu, scoțând notele sale îngălbenite de la 1850, a plâns asupra ofensei lui Molière, fără ca noi să fim mișcați câtuși de puțin, și, a doua oară, când a întreat, vorbind de despresurarea Vienei la 1683, pe când clasa striga „Napoleon“, „ce s'ar fi întâmplat dacă Viena ar fi fost cucerită de Turci“, și de aici un șir întreg de frase frumoase: „dacă ienicerii ar fi fost pe crenele zidurilor Vienei“, etc. Un șert de ceas a durat această întrebare, pentru ca pe urmă răposata Elena Didia Sevastos să izbucnească într'un nervos: „ce ar fi fost“?, și atunci răspunsul lui Nicolae Ionescu a fost zdrobitor, închipuindu-și că se găsește înaintea unui inamic politic: „ar fi fost că eu aș fi azi un hoge și dumneata te-ai găsi într'un harem“. Colega mea a trebuit să-și plece nasul înaintea acestei apostrofe.

Ziceam că era mai bine dacă, având oarecare cunoștințe de istorie universală, n'aș mai fi cetit o anume literatură francesă cu privire la Italia. Ceia ce nu înseamnă Stendhal și nu înseamnă Taine, de și în Taine sânt mult mai mult formule de filosofie comtistă, decât o înțelegere directă a adevăratelor realități italiene. Dar vreau să vorbesc de un verbiaj de foileton, de gazetă, cu glume privitoare la Englesi, pe care le-am introdus și eu în „Amintirile“ mele. Este adevărat că Englesii cari veniau în Italia — și de sigur nu Englesi de felul lui Ruskin, care a înțeles așa de bine Veneția și mai ales biserica Sfântului Marcu, — nu erau peste măsură de agreabili. Aș crede chiar că mulți dintre dânșii erau exilați anume din Anglia ca să nu-i vadă primăvara acolo și trimeși în exil acolo, în Italia; dar, în orice cas, ideia cea mai înaltă despre frumuseța feminină englesă nu se poate căpăta privind cineva exemplarele care cercetează Italia și care sânt așa de neajutate. Aceasta cu mult înainte de sancțiuni, așa încât și Italia ar putea azi să răspundă prin sancțiunea care ar cere ca la graniță: cineva care este de un anumit grad de urâțenie fizică și neeleganță în mișcări să nu fie admis în țară, ca unul care strică priveliștea generală.

Și acum, după constatarea acestor lipsuri, să încerc un fel de program de câteva minute pentru cine ar merge după mine

acolo și, dacă vrea, poate să și scrie, de și nu e numai decât o datorie să scrie cineva imediat ceia ce a văzut în Italia.

Cel d'întăiu lucru e să *cetești timp îndelungat, cu discernământ, cu răbdare și cu metodă, ceia ce alții mai cumiști de cât cel care stă să plece, au scris asupra Italiei*. Cea d'întăiu carte pe care trebuie s'o arunci este Ghidul, Baedeckerul, un flagel care m'a rătăcit și pe mine. Mai târziu, întrebând din loc în loc unde pot fi primit, am nemerit în tot felul de case prietenoase, și din toate părțile am păstrat cele mai bune amintiri, — dar, întâia oară, cu Ghidul am nemerit la Otelul Bauer-Grünwald mediu urât, figuri caricaturale, public pretențios: ți se interzice orice posibilitate de a pătrunde, viața italiană însăși.

După o cercetare în literatură, când sosești acolo, să cauți tocmai această *inițiere în viața italiană*. Acum, din fericire, aveți casa aceia a noastră în care sânt Venețieni cari să vă servească: vă duceți viața împreună cu dânșii și, dacă mâncarea o luați în casă, mâncați venețian: Signora Palmira și nora sa și vara sa sânt toate acolo pentru această inițiere în viața populară italiană.

Dacă Italia este vrednică de a fi cunoscută în tot trecutul ei, în toată arta ei, e și în tot ceia ce cuprinde cugetarea și literatura de astăzi. Deci, când ajungeți în Italia, trebuie sa vă *cumpărați cât mai multe cărți italiene*. Eu am cetit pentru întâia oară pe Giovanni Verga la Roma, și nu vă puteți închipui ce orizonturi mi s'au deschis când am făcut cunoștința, în satul lui din Miazăzi, cu Mastro Don Gesualdo, care răsăria așa de viu în minunata carte.

Dar *mai ales e necesar a căuta contactul cu viața italiană*. Vă asigur de un lucru: că, dacă viața francesă, din multe motive, și din cauza mării îmbulzeli a străinilor, se ascunde și nu este nimic mai greu decât să întri în contact cu poporul frances, să capeți prietenii cu Francesii, cari-ți cer dovezi de ani întregi, înbătrânind une ori până ai ajuns să câștigi pe acela pe care ai fi dorit să-l ai de la început prieten, în Italia nu este așa. Viața este mult mai deschisă; oamenii primesc. Eu am recomandat un lucru care s'ar putea face în Veneția: în palatele acelea frumoase, care stau închise pentru că proprietarii sânt săraci, s'ar putea să se primească pe rând oaspeții de distincție cari vin în oraș, și cheltuielile să le plătească Statul italian. A introduce în amănuntele vieții italiene celei mai nobile, în amintirile acestea de odinioară, pe cutare amiral engles, pe cutare diplomat frances, pe cutare mare negustor din Orient care vine acolo, este, de sigur, un lucru extrem de recomandabil.

E o simplă datorie și un mare folos a cunoaște poporul italian, a nu căuta să te deosebești de el, îmbrăcându-te ca el, nețipând tare în alte limbi pe stradă, necertându-te niciodată cu negustorii în magazinele cărora întri, nefind turbulent, ceia ce este cea d'întăiu dovadă de rea creștere, și eu recunosc pe unii dintre ai noștri: îndată ce un grup vuieste, mă duc de-a dreptul și cu cea mai mare siguranță pot să li spun: „ce mai faceți, doamnelor, domnilor și domnișoarelor?“.

Nu se călătorește așa, ci, dacă întâlnești un alt Român care știe mai mult, să-l întrebi, iar nu să treci pe lângă dânsul, cum de atâtea ori au trecut în museele italiene pe lângă mine, numai să nu aibă aierul că nu știu lucruri pe care se poate întâmpla că le știu eu mai bine.

Iar, după ce te-ai întors din Italia, *să nu te grăbești la amintiri*, ci acolo, acasă, să reiei de multe ori ceia de a fost o experiență a dumitale, s'o compari cu experiența altora și, dacă în adevăr socoți că poți spune un cuvânt care nu s'a spus, să-l spui. Pentru că literatura însemnează, de alminteri ca și conferința chiar, să nu spui niciodată decât lucruri pe care nu le-a spus altul și care pot folosi cuiva.

Tipografia
„Datina Românească”
Vălenii-de-Munte

VENIFICAT
1987